

Cultura popular, avui

La noció de cultura popular està patint una pregona transformació. Les cultures populars tradicionals agonitzen, alhora que sorgeixen formes indubtablement populars de cultura que contenen elements mediàtics, on sovint hi entra la indústria turística, àvida d'una autenticitat i exotisme que són font d'ingressos.

Salvador Giner
Catedràtic de Sociologia,
President de l'Institut d'Estudis Catalans



La cultura és la nostra manera de viure el món: els nostres treballs i els nostres dies, els nostres neguits i les nostres aspiracions passen sempre pel sedàs de la cultura que tenim i que, alhora, ens té. No sempre en som conscients.

És potser per això que la noció de *cultura* és tan recent. Només les distàncies socials que genera la modernitat ens permeten veure-la i entendre-la com quelcom fora de nosaltres. Fins i tot quan es tracta de la nostra.

Fins a l'arribada dels temps moderns, la paraula *cultura*, amb el sentit que té avui, ni tan sols existia. La gent vivia immersa en la pròpia cultura—que incloïa llengua, religió, creences, costums—sense pensar que fos quelcom separable de la resta de la vida humana. O que fos cultura. Amb el desenvolupament del món modern, de mica en mica, es començaren a aïllar àmbits d'activitat que cada cop percebíem més separats dels altres. Com a mínim, tres: el poder i l'autoritat —és a dir, la política—, la feina i la propietat —l'economia— i el coneixement, els valors i les creences —el camp de la cultura. Aquesta diferenciació progressiva s'anà fent més pregona: la religió anava formant un altre espai; la ciència, un altre; les arts i la literatura, un altre; l'esport, encara un altre.

La fragmentació continuà. Més enllà de la distinció entre el que aviat s'anomenà *alta cultura* —la pròpia del refinament i de les classes dominants tradicionals— i la *cultura popular* —la de la resta de la humanitat—, hom començà a distingir cultures sectorials, com ara la científica, la musical, la de les humanitats, la mediàtica. Molt abans, a l'època del Romanticisme, ja havia fet via l'expressió *cultura nacional* o *cultura d'un poble*. Per la seva banda, sorgiren els etnòlegs, que estudiaven sovint la cultura d'una minúscula tribu. I també els especialistes —com ara els antropòlegs— dedicats a l'estudi científic de les diverses cultures de la humanitat. Els filòsofs i els sociòlegs les teoritzaren. I els ideòlegs, sense embuts, les feren servir per als seus propòsits interessats i sovint poc honestos. L'any 1960, un fidel escriptor al servei del general De Gaulle, André Malraux, esdevingué «ministre de cultura» a França. La novetat fou rebuda amb sorpresa —i mofa—, i fou atribuïda al jacobinisme endèmic en aquell país. No pas pocs la condemnaren. «Ministeri de Cultura»? Un oxímoron, sens dubte. Avui, però, un ministeri de cultura és d'allò més normal arreu del món. No provoca enlloc cap comentari irònic.

A més, la popularització del concepte acadèmic i rigorós de *cultura* que posaren en circulació els llibres de text sociològics

i antropològics ha produït diversos efectes inesperats. Per via mediàtica, no fa gaires decennis que es va començar a parlar de les cultures específiques de cada àmbit social —que sovint són realment subcultures d'unitats més grans— com a *cultures*. Ja no es parlava solament de la cultura popular —dels sicilians, dels bàvars, dels gitanos—, sinó que també es parlava (i es parla) de la *cultura* dels delinqüents o de la dels drogoaddictes. Una inflació conceptual o terminològica de tals proporcions no ajuda gaire a aclarir idees. I hom no veu que la tendència s'hagi d'aturar.

Per fortuna, les confusions a què pugui dur aquesta inflació no són pas tan greus per al que entenem avui com a *cultura popular*, si les comparem amb les engendrades per les transformacions que patí la societat moderna a partir de la revolució industrial. La desaparició del món rural tradicional —que hom veia com a sòlid cor de la cultura popular— davant la urbanització i el creixement de les classes obreres va fer pensar en un primer moment que la cultura popular tenia els dies comptats. Fou el descobriment de la cultura obrera, en tota la seva riquesa, allò que va ajudar a redefinir la cultura popular a Europa. Les cançons dels minaires, les marxes dels soldats i el folklore dels grans suburbis industrials palesaven una inesperada riquesa estètica i moral que sobtà tothom. El descobriment d'una de les creacions més extraordinàries de la cultura popular nord-americana —el jazz— amplià els horitzons i obligà a reconsiderar la magnitud del fenomen: el jazz l'havien creat els *humiliats* i els *ofesos* —per dir-ho amb Dostoievski—, negres, esclaus, analfabets. La *baixa cultura* resultava que era *alta cultura*. La distinció d'altura era, doncs, inservible.

Com a conseqüència de tot això, es produí un enaltiment —i, fins i tot, una idealització— del món cultural de les classes subordinades i treballadores: la noblesa de les classes explotades es contraposava a una cultura burgesa invariablement descrita com a decadent per crítics autodefinits com a progressistes, pertanyents tots ells a la burgesia.

El descobriment i la consolidació de la cultura obrera com a forma moderna de la cultura popular durà un cert temps. La solidesa mateixa d'aquella cultura era considerable. Recordem a Catalunya la cultura dels anarcosindicalistes, dels *naturistes*, vegetarians i pacifistes, i també la dels cors de Clavé, dels ateneus populars, dels esperantistes pacifistes. Els escriptors —Narcís Oller, amb *L'Escanyapobres*; Émile Zola, amb *Germinal*— recordaren la dignitat de les víctimes del capitalisme industrial i la seva capacitat per crear cultura i fruit-ne amb

Fou el descobriment de la cultura obrera, allò que va ajudar a redefinir la cultura popular a Europa

tant de refinament com els privilegiats, si no més. Alhora, una literatura teatral, com ara la de Serafí Pitarra, era dirigida a les classes populars, que en gaudien d'allò més. Feia veure a les classes benestants que hi havia un món més autèntic i culturalment tan ric com el seu.

Aquest corrent de cultura popular moderna, a cavall del segle XIX i el XX, no era destinat a durar gaire, però. L'esclat del món mediàtic, a la fi de la Gran Guerra, havia de canviar les coses. La producció icònica i simbòlica, propagandística i polititzada, dels totalitarismes estava destinada a destruir sistemàticament tota cultura popular: la brutalitat anticultural de la *cultura* feixista o estalinista, la invenció del realisme socialista—fins fa poc ben vigent a la Xina—i altres formes de barbàrie posaren fi a la cultura popular autònoma, d'una manera més acurada que no pas la dels estralls que provocava el capitalisme allà on prosperava.

En l'àmbit expansiu del capitalisme, i especialment a Europa i els Estats Units, a la mateixa època, la transformació del consum de cultura en un bé cobejable la féu caure presa de les empreses culturals. Sorgia així tot un corrent d'opinió que declarà en perill de mort la cultura popular (vista llavors com a tradicional) en mans de la nova *indústria cultural*. Durant els decennis posteriors a la Segona Guerra Mundial, proliferà una literatura ocupada a declarar morta tota cultura popular. Els observadors d'esquerres veien en la indústria cultural del capitalisme una nova onada d'alienació de les *masses*, mentre que els conservadors hi veien tota la vulgaritat ignorant i crèdula de classes subordinades manipulades i manipulables. Totes dues tendències, hipotèticament antagòniques, coincidien en la condemna i, finalment, en el menyspreu. Alguns lamentaren la mort de la darrera cultura popular, l'obrera, ja que hi descobriren un cop més tresors amagats que fins aleshores havien estat ignorats. Era el cant del cigne d'una cultura espontània i autèntica. Els nous mitjans havien ferit de mort la possibilitat de tota cultura popular autònoma.

Certament, el desenvolupament dels mitjans tècnics de comunicació massiva, la invasió d'entreteniments per a la munió, de dubtosa o nul·la qualitat, l'expansió il·limitada de la publicitat, han agreujat aquests ja vells prejudicis. Es presenten, de vegades, més subtilment que en les seves declaracions clàssiques, però amaguen sovint un menyspreu i una distància vers una cultura popular que sens dubte existeix, però que no sempre estem prou equipats per reconèixer-la.

La vigorosa
supervivència
de la cultura
popular
tradicional
—festes,
rituals profans
i religiosos,
representacions
teatrals
cícliques,
com ara *Els
pastorets*,
les diverses
passions i el
Misteri d'Elx—
mereix una
forta atenció,
precisament
per la capacitat
de resistir
condicions
adverses



És ben cert que, posant per cas el nostre país, en manifestacions culturals com ara la sardana i els castellers, hom hi pot detectar la presència mediàtica i, fins i tot, política. Ningú no pot negar, però, que manifestacions com aquestes, a més dels cants d'havaneres, les bandes musicals, els grups teatrals, els escoltes i tantes altres activitats, mantenen una dignitat que supera tota ingerència mediàtica o d'altra mena. Que els anomenats *parcs temàtics* serveixen una cultura calculada empresarialment per a un consum lligat al turisme massiu. Que la qualitat de les telesèries i el flux constant i aclaparador d'esports comercialitzats com ara les curses d'automòbils —de bòlids, en dèiem!— o el mateix futbol, amb els seus vincles tribals, però més encara lucratiu, no permeten parlar d'una cultura popular com la d'antany. Encara més, ningú que vulgui seriosament reivindicar avui l'existència ferma d'una cultura popular no pot ignorar la vulgaritat que les empreses de l'entreteniment mediàtic venen i fomenten pertot arreu.

Un cop dit i reconegut això, és una fal·làcia afirmar la inexistència i la impossibilitat d'alguna cosa que mereix, avui en dia, el nom de *cultura popular*, amb tots els ets i uts. Vull fer algunes constatacions sobre això.

- 1 Contra tota predicció, no ha disminuït, ans al contrari, el gaudi de les formes més desenvolupades del que hom anomenava *alta cultura*. M'apresso a dir que el tal gaudi no és sempre ni necessàriament cultura popular. (I les excepcions són moltes i importants: la popularitat a Itàlia de l'òpera la fa part de la cultura més popular i majoritària d'aquell país.) Els *divertimenti* que Mozart compongué per a una aristocràcia que els escoltava solament com a música de fons quan sopaven són escoltats avui per molts milers de persones en silenci religiós. I per milions, potser, si hi incloem els que escoltem per les eines de reproducció musical. Podríem dir el mateix de pel·lícules i obres de teatre d'excel·lent qualitat, i afegir-hi que les vendes de la més exquisida literatura no han minvat, sinó que creixen incessantment. Per no aturar-nos en el consum, cal recordar el nombre elevadíssim de gent que pertany a societats corals, orquestres juvenils i d'afecionats, esbarts dansaires, o que escriuen poemes, novel·les o publiquen bon material periodístic a la premsa, la ràdio i la televisió d'arreu. Pot semblar que aquesta constatació no es refereix a la cultura popular, sinó a l'expansió de la superior —per anomenar-la d'alguna manera—, cosa que no impedeix la vulgaritat de la popular. No és vàlid, però, com veurem ara.

Les noves formes expressives permeten elaboracions fins ara imprevistes de cultura popular, és a dir, de cultura popular nova, encara no convencional

- 2 La polarització que assumeix aquesta idea errònia: el manteniment i l'expansió de certa cultura popular i la vulgarització de la popular, és a dir, la seva agonia i desaparició, no són constatables. La diversificació cultural a través de tota la societat és evident. (La qual cosa invalida la idea simplista que s'ha produït una *massificació* general de les societats humanes.) La proliferació de clubs excursionistes, teatres d'afecionats, grups de rock i associacions de tota mena, en diversos nivells, és massa òbvia per acceptar aquesta proposició. La Fira de Teatre al Carrer, a Tàrrrega, és també, entre altres coses, cultura popular. Com a mínim, ja ho és entre els ciutadans de la mateixa Tàrrrega, que la consideren, amb raó, com un preludi de la Festa Major, una altra de les institucions més assenyalades de la cultura popular catalana. I segur que moltes penyes d'afecionats (populars) al teatre es miren amb delit i simpatia la gran fira dramaturgic urgellenca.
- 3 Cal reconèixer que l'avidesa amb què les empreses s'afanyen a colonitzar qualsevol iniciativa cultural popular pot enterbolir el panorama. L'afany publicitari s'uneix amb els generadors de cultura popular a voler-ho així. Els darrers volen finançament, i els primers, publicitat. Tanmateix, fóra senzillament fals, a més a més d'injust, desqualificar un festival popular interessant i respectable —com ara la Festa Major de Gràcia— amb l'argument que la popularitat —induïda pels mitjans— de l'esdeveniment l'esbotza amb una invasió cada cop més perillosa de turistes. Els *sanfermines* de Pamplona, una extraordinària creació de la cultura taumàquica popular, també podrien morir d'èxit si continuen les coses per on van. La no menys cèlebre Romeria del Rocío, també. Tanmateix, certificar la mort o el perill de mort d'una manifestació de cultura popular, si bé és justificat en alguns casos, no significa la desaparició de tota cultura popular.
- 4 Les noves formes de cultura popular, no lligades al manteniment de la tradició, sovint mereixen respecte i interès. Som, aquí, en un terreny relliscós, especialment a causa de la potent *neofilia* que predomina en el món contemporani i que obliga certs públics a no pronunciar-se en contra d'aquestes manifestacions per esnobisme o per por de semblar imperdonablement reaccionari. Fins i tot els ens públics —ajuntaments, ministeris de cultura— i els privats —fundacions, gremis— mostren certa timidesa i fins inclinació a deixar-se

enganyar per algunes expressions dubtoses de l'art popular, de baixa qualitat. És una opinió estesa que això passa sovint en casos de bandes musicals joves. Nogensmenys, també és cert que sembla millor córrer el risc fins a cert punt que no pas negar el pa i la sal a aquestes activitats o no ajudar-les mai.

El reconeixement de complexitats i ambivalències com aquestes ens permetrà, a parer meu, copsar millor la natura de la cultura popular a països com ara el nostre, o qualsevol dels europeus. Certificar la seva defunció —tant la de la més tradicional com la de la més nova— és infundat. També ho és suposar que tota l'existent és espúria i malmesa per la presència d'interessos comercials o polítics. Per començar, la presència en la cultura d'interessos presumptament extraculturals és tan antiga com la civilització. El *panem et circenses* no és pas d'avui. Les processons de Setmana Santa de Castella i Andalusia no foren mai perseguides per la santa Inquisició, i les forces de l'Església hi van ser al darrere des del primer dia. Malgrat el que pensen alguns crítics al·ludits més amunt, de la dreta i de l'esquerra, la civilització industrial i capitalista moderna no ha inventat —i, goso dir, ni tan sols exacerbat— el problema.

Les noves formes expressives —des dels grafitis urbans i les pintades espontànies de vagons de ferrocarril fins al disseny de jocs via Internet— permeten elaboracions fins ara imprevisibles de cultura popular, és a dir, de cultura popular nova, encara no convencional, que pot fins i tot sobtar una ciutadania que conrea la cultura popular *de sempre* i que la rebutja. Que una creació esdevingui cultura popular tradicional és sovint qüestió de temps i costum. No hi ha cap raó per excloure aquestes manifestacions de la categoria de *popular*: quan és popular, un art? Li cal el pas del temps? La respectabilitat que atorguen els benpensants? Podem excloure els grafiters amb el pretext que són suposadament contraculturals? No ho són gaire, quan accepten de pintar els murs que l'ajuntament posa a la seva disposició, quan algun dels seus col·legues assoleix atenció internacional, i quan són incapaços de sorprendre ningú en una societat avesada a no sorprendre's de res. Molts dels seus crítics afirmen tranquil·lament que els grafiters trenquen la grisor de la producció mecànica de monotonía amb els seus divertits murals. Són un *pop art* que ni embruta ni fa nosa, segons ells.

L'art plebeu es presta certament, com qualsevol altre, a la tergiversació comercial. Que es presta encara més a la beneiteria intel·lectualoide dels que li atribueixen qualitats que



Ningú
que vulgui
seriosament
reivindicar avui
l'existència
ferma d'una
cultura
popular no
pot ignorar la
vulgaritat que
les empreses de
l'entreteniment
mediàtic venen
i fomenten
pertot arreu

La paradoxal situació de la cultura popular catalana, que s'enfronta en alguns terrenys a la seva pròpia supervivència en l'univers de la mundialització i la invasió mediàtica. I alhora, es veu obligada a protegir, segons la ideologia multiculturalista predominant, les diverses cultures immigrants

sovint no té, tot i que en alguns casos notoris en té. Una cosa és reconèixer la qualitat i els dots irònics d'un mur *grafitat* —si en té— i una altra és declarar-lo tan notable com les parets d'Altamira. Alguns pensaven que l'afició a *épater le bourgeois* havia estat una malaltia infantil i fugissera dels dadaistes i els seus epònims. Pura història, cada cop menys recent.

El fet que qualsevol expressió amb pretensions contraculturals —això, què és?— pugui caure víctima de la comercialització o la manipulació mediàtica no invalida que no pugui ser assumida com a art o cultura. Som davant un terreny en què la discriminació i la intel·ligència dels responsables de la política cultural o els crítics professionals i creadors d'opinió han d'avançar amb molta cura.

La vigorosa supervivència de la cultura popular tradicional —festes, rituals profans i religiosos, representacions teatrals cícliques, com ara *Els pastorets*, les diverses passions i el *Misteri d'Elx*— mereix una forta atenció, precisament per la capacitat de resistir condicions adverses. S'ha d'enfrontar amb la invasió mediàtica i turística, la industrialització, la manipulació política i la comercialització. Aquests corrents i aquestes pressions damunt la cultura popular contribueixen a redefinir-la i a canviar-la, però, de moment, no a abolir-la. I no només a Catalunya. En aquest sentit no som tan excepcionals com podríem pensar.

En efecte, contra una opinió prou estesa, no podem distingir a Europa països més tradicionals i països més avançats en aquest terreny. La força de la tradició cultural popular, sobretot definida en els termes en què ho he fet al llarg d'aquestes reflexions, a Suècia, Anglaterra, Suïssa o Alemanya és tan potent, o més, que a Andalusia o Sicília. A més, els problemes amb què s'enfronten les seves cultures s'assemblen prou als nostres. Sens dubte, els casos de mestissatge cultural que es produeixen avui mateix a les Antilles i a l'Amèrica Central, i els que es generen a l'Índia, als barris de Londres, de Berlín i de Barcelona

són ben distints: són, però, tan distints que no podríem trobar un comú denominador de mixtures, tensions, *criollismes*? Les noves cultures populars immigrants —els xicanos a Califòrnia, els anomenats *boeurs* (nord-africans) a França, els turcs a Berlín— mereixen prou atenció. I poc paternalisme. Tampoc no calen excessos retòrics multiculturalistes. El més important és deixar-los florir.

És sempre únicament distinta, naturalment, la condició de les cultures populars nacionals que no tenen eines defensives o que no en tenen prou. El cas de la cultura i la llengua catalanes és ben especial, i cau en aquesta darrera categoria. Aquesta dimensió de l'assumpte, però, ens duria a un altre terreny en el qual ara no entraré. Només voldria recordar la paradoxal situació de la cultura popular catalana, que s'enfronta en alguns terrenys a la seva pròpia supervivència en l'univers de la mundialització i la invasió mediàtica, com a minoria etnicolingüística a la seva pròpia llar. I que, alhora, es veu obligada a protegir, segons la ideologia multiculturalista predominant, les diverses cultures immigrants, així com aquelles que no pertanyen a la seva pròpia, dins el seu territori i àmbit. Ho ha de fer en nom d'uns principis universalistes que no s'apliquen, de fora estant, a la cultura catalana. A la cultura popular catalana.

És impossible exagerar-ne la importància. Menystenir-la, com ha estat el cas de certs nuclis empesos per un desig de cosmopolitisme erroni, incapaç d'entendre la dignitat del poble, és imperdonable. És ben curiós que els qui un dia la ignoraren —o que encara la ignoren— es digueren ells mateixos progressistes, demòcrates i dipositaris de veritats alliberadores. Com si la cultura popular d'arrel tradicional hagués pertangut mai a una visió reaccionària de la vida. Com si no representés, gairebé sempre, les complexitats, ambivalències i ambigüitats d'aquesta mateixa vida. De fet, és essencial en tota cultura popular, i molt clarament en la catalana, un component de sàtira i rebuig, sovint sense misericòrdia, de les forces del mal: la prepotència, la crueltat, la injustícia, el menyspreu de la llengua i la cultura del país per forces alienes.

Esperem que tothom, ciutadania i responsables de la política cultural, s'adoni del que representa aquesta difícil situació per a l'esdevenidor de la nostra nació. Recordem que tota ella, tota la seva diferència i identitat, és a dir, tot el seu esdevenidor com a cultura viable i digna del nostre poble, depèn de dues coses: de la llengua que enraonem i de la cultura que som. De l'esplèndida cultura popular que tenim. *

Algunes de les idees expressades en aquest breu assaig les he desenvolupades amb més detall a *Comunió, domini, innovació: Per una teoria de la cultura* (Laia, 1985), a *La cultura catalana: El sagrat i el profà* (Edicions 62, 1996) i a *La societat catalana* (Generalitat de Catalunya, 1998), entre d'altres.

